

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№75
(19265)

2019 чылдың
июль 9
вторник

Хүннүн үнери — 03:57
Ажары — 21:11
Хүн дурту — 17:14

Садар өртээ хостуг 12+

Хүннүн медээлери

КАДАЧЫЛАР САНЫ КӨВҮДЭЭН

Федералдыг үндүрүг албынының Тывада эргелелиниң дыңнады-биле республикада бодун боду хандыртынып акылдап чоруур хамаатыларның саны 230 кижи четкен. Ол дээрже Сибирь федералдыг округта 4 дугаар чер болур. Бо чылдың июль 1-ниң сан-чурагайы-биле Тывада 88 кадарчы, куда-дой болгаш юбилейлер эрттирип турар 32 база идик-хеп даарап, септеп турар 32 кижиге үндүрүг органның да бүрүткеттинген. Боду акша ажылдап ап чоруур эң хей хамаатылар Эркин кожуунда 55, найысылал Кызылда 53, Ак-Довуракта 23 кижиге демдеглеттинген.

КҮРҮНЕ ШАҢНАЛЫНГА ТӨЛЕПТИГ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының федералдыг органның болгаш тус черниң эрге-чагыргазы-биле кады ажылдажылга орудар талазы-биле комитеттиң даргазы Юрий Кара-оол «Ада-чурттуң мурнунда ачы-хавыязы» деп орденниң ийиги эргезиниң медалына төлептиг болган. Күрүне шаңналының талазы-биле Россия Федерациясының Президентизи 2019 чылдың июль 3-те Чарлыкка адын салган.

СУБСИДИЯ ДОЛДУРАРЫНГА ДУЗАЛАШКАН

Кызылдың мэриясының социал-политика департаментиниң специалистери «Тыва-Энерго» акционерлиг ниитилелдин ажылдакчылары-биле Убсу-Нур кудумчузунда 6 дугаарлыг бажыңга каттышкан рейдини чоруткан. 25 квартирага хыналда чоруткан түннелинде, 7 өг-бүлөгө чылыг, чырык дээш төлөвирлерге чиигелде көрдүнгөн субсидияны долдурарына дузалашкан, 11 квартирага чорутуу документилерни чыып, кылдыртып алгыры-биле сагындырыг-сүмени берген.

УНИВЕРСИТЕТЧЕ 1100 БИЛДИРИИШКИН КИРГЕН

Бо хүннерде Тываның күрүне университетинче өөренир күзелдиг абитуриентилерден билдириишкенини хүлээп ап турар. Колдуунда экономика, төөгү, филология, күш-культура болгаш спорт база инженер-техниктиг факультеттерже документилерни школа доозукчулары дузалап турар. Бо чылын университет 50 аңгы уланышкынының эртем-билиг чедип алыр 878 бюджет олуттарын абитуриентилерге аңгылап бээр.

МӨҢГҮН МЕДАЛЬ НАЧЫН КУУЛАРДА

Июль 4-8 хүннеринде Сочиге болган хостуг хүрешке Россия чемпионатына Тыва мөгө Начын Куулар 65 кил деңзиге мөңгүн медальды чаалап алган. Хевис кырынга түңнел ужуражылгага Начын Куулар Дагестандан келген мөгө Гаджимурад Рашидов-биле тудушкаш, 5:2 санга ойнадыпкаш, ийиги шаңналдыг черге төлептиг болган.

СЕРГЕЛЕҢ ОНДАР КОЖУУН ЧЕРГЕЛИГ «ЧААН МӨГЕ»

Чөөн-Хемчик кожуунга Наадым байыр-лалына тураскааткан тыва хүреш мар-гылдаазына Сергелең Ондар шүүлгеш, «Кожуун чергелиг Чаан мөгө» хүндүлүг атка төлептиг болган, Начын мөгө Мон-гуш Сылдыс үжүрлөшкен, үш-дөртче Кула Аяс, Ооржак Начын-Мерген киргеш, «Кожуун чергелиг Начын мөгө» хүндүлүг атты алган.

Күш-ажылдың кижизи

МУҢЧУЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ МЕН

Алдарлыг малчыннар Андрей, Инна Бызаакайлар.

Бистиң ада-өгбелеривис шаг-төө-гүден бээр мал-маганын кадарып, ук ажыл-ишти улаштыр уруг-дарыыңга айтып берип, салгалдан салгалдаче дамчыдып берип чорааннар. Ада-ие-зин дөзөп-салгаан эрес-кежээ аныяк малчыннар дээрже-ле, езулуг мал ажи-лынга бердинген кижилер-дир.

Шак ыңдыг угун салгаан малчыннар-ның бирээзинге Тес-Хемниң Ак-Эрикте муңчу малчын Андрей Бызаакайны хамаарыштырып болур. Малчынның назы-хары чеден оранчок ашса-даа, оглу-биле кады мал-маганын кадарып чоруур. Өөнүң ишти Инна Бызаакай-биле

бежен чылдың дургузунда кады чурттап чоруурлар.

Ажыл-ишке кызымаккай өг-бүле алды уругну кижизидип, эртем-билиг-ге чедирип каан. Ада-иезиниң бөөдей өөндөн өгленип баштанып аңгыланым алган чурттап бергеннер. Улуг уруу Белекмаа Андреевна Кызылда бол-чукчулар коллегиясында бухгалтер албан-дузалада ажылдап турар, оглу Бүрбү «Шара-Сүүр» каайлы черинде, Алексей ада-иезиниң бүзүрелдиг дуза-лакчызы, оларның изин иззэн малчын оглу ол. Уруу Херела авазының чурту Бажың-Алаакта кижизидикчи башкы,

Айдың полицияга ажылдап чораан, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада, хеймер уруу Арысья Томск хоорайда студент. Уругларның авазы Инна Чамыяновна Чөөн-Хемчиктиң Бажың-Алаак чурттуг. Амыдыралының аайы-биле «даш окта-ан черинге чыдар, кыс берген черинге олурар» деп үлөгер сөстө чугаалааны дег, Ак-Эрикте келин болуп келгенден бээр ам бежен чылдың нүүрү болганы ол. Бызаакайлар он ажыг чаптанчыг уйнуктарының ынак кырган-авазы, кырг-ан-ачазы.

(Уланчызы 3-кү арында) ➡

«ШЫН» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯЗЫНГА 2019
ЧЫЛДЫҢ ИЮЛЬ 16-ДА 10:00 ШАКТА РФ-ТЕ ПЕН-
СИЯ РЕФОРМАЛАРЫНГА ХАМААРЫШКАН ДОРТ
ЭФИР БОЛУП ЭРТЕР.

Аңаа РФ-тиң Пенсия фондузунуң эргелелиниң
Тывада салбырының оралакчы даргазы Урана
Кавааевна Монгуш, пенсия доктаадыр килдис
даргазының оралакчызы Виолетта Анатольев-
на Кечил-оол база килдис эргелекчизи Адыгжы
Алексеевич Бегзин-оол киржир.

ТЫВАДА МӨҢГҮН-ТАЙГА, ТОЖУ, ТЕРЕ-ХӨЛ,

ТОЖУДАН ПЕНСИЯЛАП ҮНЕРИ ОРУЛГАЛЫГ БЕ?

БО ҮШ КОЖУУННУ КЫДЫККЫ СОҢГУ ЧҮККЕ
ДЕҢНЭЭНИ-БИЛЕ ЫНДА ШАЛЫҢ БОЛГАШ
ПЕНСИЯНЫҢ ХЕМЧЭЭЛИ ӨСКЕ КОЖУУННАРГА
КӨӨРДЕ, УЛУГ БОЛУП ТУРАП.

ПЕНСИЯЖЕ БО КОЖУУННАРДАН ҮНЕРГЕ ЧҮГЕ
ЭКИЛ ДЭЭН ЧИЖЕКТИГ АЙТЫРЫГЛАРГА ХАРЫ-
ЛАРНЫ ДОРТ ЭФИР ҮЕЗИНДЕ 2-01-35, 2-17-91
ДУГААРЛЫГ ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААШ, БИЛИП
АП БОЛУР. ООН АҢГЫДА ШЫН СОЛУННУҢ РЕДАК-
ЦИЯЗЫНГА АЙТЫРЫГЛАРЫН БИЖИМЕЛ-БИЛЕ
КИИРИП БОЛУР.

Чазак Даргазы социал четкилерде

ФЕСТИВАЛЬ СООНДА БОДАЛДАР

"Үстүү-Хүрээ" дириг хөгжүмнүн болгаш чүдүлгениң фестивалы бо удаада 20 чыл болган юбилейин демдеглээн. Моон соңгаар ону эрттирбес, фестиваль салдынган сорулгазын чедип алган дугайында ооң организакчыларының дыңнадынга хамаарыштыр Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бодунуң бодалдары биле үлешкен:

«Үстүү-Хүрээ» фестивалын хаап болбас деп мээң саналымны Игорь Дүлүш дыңнап көөр дээрзинге бүзүрөп турдум. Бети дие, шак ындыг шыңгыы шиитпир үндүреринче далашпазын, дорт дыңнадып чугаалавазын дилээн мен. Бистер сарыг шажын чүдүлгелиг болгаш, мерген угаанның өгбелериниң салгалы, ажи-төлү-дүр-бис. Дорт шиитпир болгаш түңнелдер үндүрери шуут таарышпас. Бөдүүн эвес чугааны кылдывыс. Эр кижиниң ховар карааның чажын көрдүм. Ийе. Бо төлөвилел ооң дыка хөй күчү-күжүн алган. Тимур Дүлүш безин назынындан эрте чоруй барды. Хөй улус дээш, төлөвилелди ханы уjur-уткалыг кылдыр тургузар дээш, аңаа дээштиг болгаш каттыштырар күш-шыдалды мөөңнээр дээш, дыка улуг харысалганың өртек-

үнези ол хире улуг болган деп санаар мен.

«Үстүү-Хүрээниң» командазы 20 чыл дургузунда ол ажил-херекти эктинге чүктөп келген. Чаа үениң эстеп-хадып турар салдарын, аныяк-өскөнниң угаан-бодалының өскерилгенин оон кырынга немей бодап көөр болза, оларның могап-шылай бергени-даа чөп.

Ынчалза-даа «Үстүү-Хүрээ» делегейниң аңгы-аңгы булуңнарында улустарны сорунзалап, тыртып чоруур чери, чоннар аразында найыралдың демдээ, салым-чаяанныңларның, дириг хөгжүмнүн, тура-сорук, хей-аът киискидериниң девискээри апарган болгай. «Үстүү-Хүрээ» чүгле Чадаананың чаштарының чаңгыс эвес салгалыга чогаадыкчы чорукка тура хөөннү кириген эвес, а бистиң шажын-чүдүлгевисти катап тургузарынга үлүг-хууну кириген. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ол дээр-ге бистиң республикавысты көргүзериниң бир кол демдээ.

Фестивальдың тура-соруктуг идепкейжилери болгаш Игорь Дүлүш боду шупту байдалдарны деңзигүрлөп, сайгарып, угаап көргөш, бир ай боданыр болган. Бо айтырыгны дөгөрезин ыяап-лакады сайгарып көөр бис, эргим эш-өөр!

РЕСПУБЛИКАНЫҢ МАЛЧЫННАРЫНЫҢ УЛУСЧУ БАЙЫРЛАЛЫ "НААДЫМ-2019"-ТУ ЭРТТИРЕРИНИҢ ПЛАНЫ

Культура-массалыг хемчеглер

Июль 13. 9.00 шак

Малчын ажил-агыйларның аразында "Эң эки өг" деп тыва национал өглерниң республика конкурсу. (Тос-Булак, өглер хоорайжыгажы)

Июль 13. 10.00 шак

Өглер хоорайжыгажының ажыдышкыны, муниципалдыг тургузугларның төлээлериниң "Күш-ажылдың кижизи – ажил-иштиң кижизи" деп парады. (Тос-Булак)

Июль 13-14. 12.00 шак

Чоннар аразында «Тыва хой ээди» конкурс. (Тос-Булак)

Июль 13. 14.00-15.00 шак

Бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдези (Мөңгүн-Тайга). (Тос-Булак)

Июль 13. 14.00 – 16.00 шак

Сакманчылар аразында республика конкурсу «Алдын инчөөк». (Тос-Булак)

Июль 13. 16.00 – 17.00 шак

Чоннуң чогаадыкчы чоруунуң фестивалы. Демниг ажил-иш танцыда: "Дээң-дээң", эжеш танцы "Декей-оо". (Тос-Булак)

Июль 13. 17.00 шак

Республиканың малчыннарының улусчу байырлалы "НААДЫМ-2019"-ка тураскааткан байырлыг хурал. (В.Көк-оол аттыг национал театр).

Июль 13. 17.00 – 18.00 шак

Бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдези (Барыын-Хемчик). (Тос-Булак)

Июль 13. 18.00 – 19.00 шак

Бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдези (Бай-Тайга). (Тос-Булак)

Июль 13. 20.00 – 22.00 шак

Этно-дискотека «Кежээки ойтулааш». Чөөн-Хемчик, Тере-Хөл кожуннарның чогаадыкчы коллективтери болгаш чалаттырган аныяк артистер киржир (Сылдыс Мандып-оол, Аяс Дамдын болгаш өскелер-даа). (Тос-Булак)

Июль 13. 22.00 шак

Фейерверк дааштаашкыны. (Тос-Булак)

Июль 13 – 14. 12.00 – 18.00 шак

Республиканың кадыкшылга лагерьлеринде дыштанып турар уругларның өглер хоорайжыгажын барып көөрү (тускай график ёзугаар). (Тос-Булак)

Июль 14. 10.00 шак

Аъттарның дериниң талазы-биле республика конкурсу "Доруг-дайым дерин чараш". (Тос-Булак)

Июль 14. 10.00 шак

Уксаалыг хойлар болгаш өшкүлөр делгелге. (Тос-Булак)

Июль 14. 10.00 – 11.00 шак

Муниципалдыг тургузугларның чогаадыкчы коллективтериниң концерти "Ажыл-ишчи чонумга". (Танды кожуун). (Тос-Булак)

Июль 14. 11.00 – 12.00 шак

Муниципалдыг тургузугларның чогаадыкчы коллективтериниң концерти "Ажыл-ишчи чонумга". (Эрзин кожуун). (Тос-Булак)

Июль 14. 14.00 – 15.00 шак

Муниципалдыг тургузугларның чогаадыкчы коллективтериниң концерти "Ажыл-ишчи чонумга". (Сүт-Хөл кожуун). (Тос-Булак)

Июль 14. 18.00 – 19.00 шак

Өглер хоорайжыгажының байырлыг хааш "Эң эки өг", чоннар аразында «Тыва хой» конкурстарның тиилекчилерин шаңнаары. (Булак)

Июль 14. 19.00 шак

Тыва Республиканың алдарлыг артисти И.А.А. огулунуң малчыннарның улусчу байырлалы "НААДЫМ-2019"-га тураскааткан байырлыг концерти. (Арат шөлү)

Спортчу хемчеглер

Июль 14. 10.00 шак

Малчыннарның байырлалы "НААДЫМ-2019"-ка тураскааткан Тыва Республиканың чемпиону – тыва национал чадан кара адар маргы "Баг адары"

– аъттыг халдып чорааш, тыва национал кара адары. (Кызыл, Тос-Булак)

Июль 12 – 13. 10.00 шак

Малчыннарның байырлалы "НААДЫМ-2019"-ка тураскааткан тыва "Хөл-шыдыраага" эр бо херээжен шыдыраачылар аразында республика маргылдаазы. (Кызыл, "Гроссмейтер" клуб)

Июль 13. 10.00 шак

Малчыннарның байырлалы "НААДЫМ-2019"-ка тураскааткан тыва национал хүрешке бөмөгө оолдарның аразында республика турниры. (Кызыл, "Хүреш" стадион)

Июль 14. 9.00 шак

Малчыннарның байырлалы "НААДЫМ-2019"-ка тураскааткан аът чарыжына Тыва Республиканың чемпионады. (Тос-Булак)

Июль 15. 13.00 шак

Малчыннарның байырлалы "НААДЫМ-2019"-ка тураскааткан тыва национал хүрешке Тыва Республиканың чемпионады. (Кызыл, "Хүреш" стадион)

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ТӨЛӨВИЛЕЛДЕР ОФИЗИ

Ие-чаштың (өг-бүле) капиталы

Хемчээли – 453 026,00 рубль (чаңгыс удаа)

Кымнар ап болурул:

- ийиден ыңай божаан (азырап алган) азы
- чааскаан ажи-төлүн азырап турар (азырап алган) 2007 чылдың январь 1-ден тура күрүнө деткимчезиниң немелде хемчеглерин ап чорбаан эр улус

Кайнаар чеде бээрил:

- чурттап турар чериниң аайы-биле Пенсия фондузунуң салбырынче

Регионалдыг ие-чаштың капиталы

Хемчээли – 50 000,00 рубль (чаңгыс удаа)

Кымнар ап болурул:

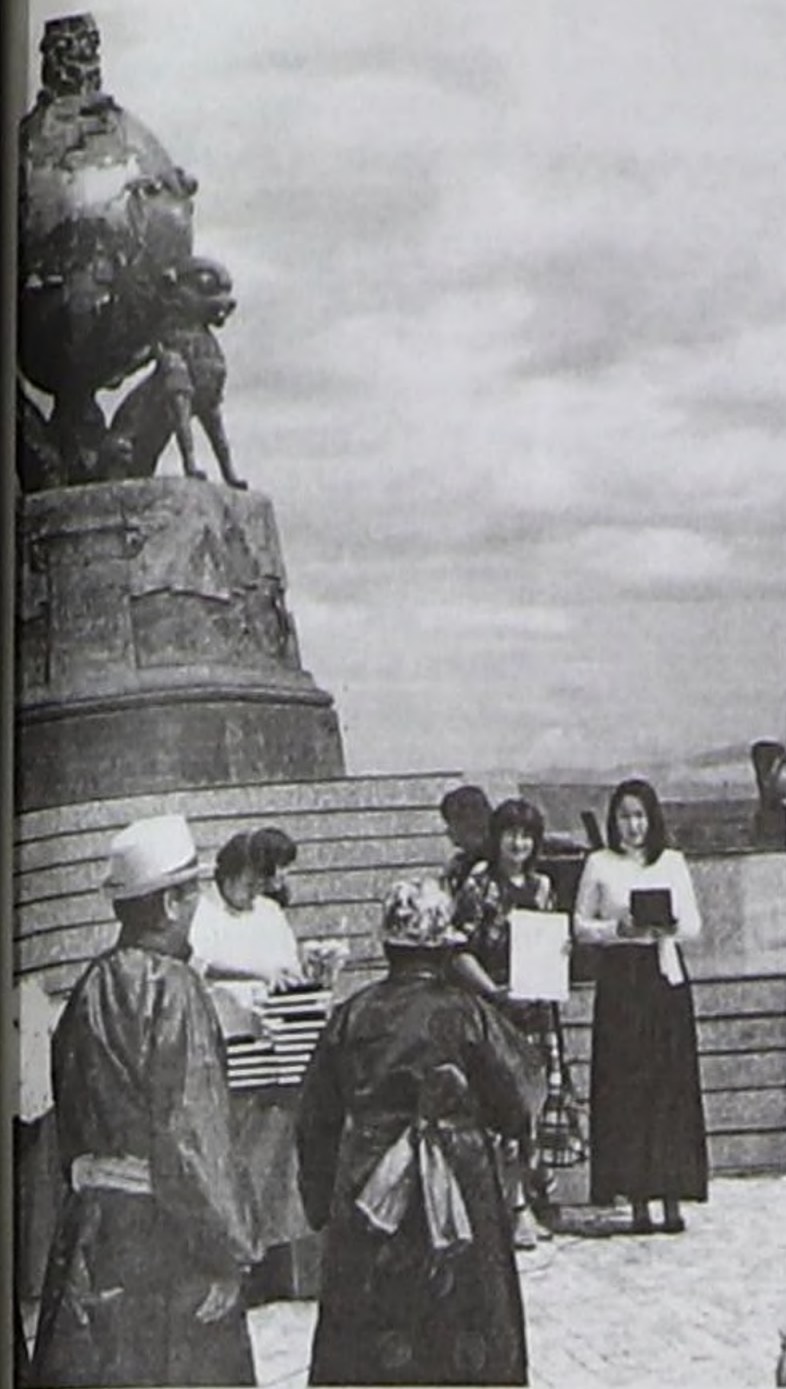
- бештен көвей ажи-төлдүг (азырап алган) херээжен улус, бир эвес азырап алган дугайында судтуң шиитпири 2012 чылдың январь 1-ден тура күш кирген болза

Кайнаар чеде бээрил:

- сертификатты алыры-биле чурттап турар чериниң аайы-биле МФЦ албан черинче
 - капитал акшаларын ажыглаар дугайында ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынче (Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 155, каб.9)
- Тайылбыр алыр телефон: 8(39422)2-17-44
социал хандырылга килдизи.

Өг-бүлө хүнүнге тураскааткан байырлалдан

ТЫВА КИЖИНИҢ БАЙЫ АЖЫ-ТӨЛҮНДЕ

Июнь 6-да, Бүгү-россияның өг-бүлө хүнүнге тураскааткан байырлыг хемчег "Азия төвү" тураскаалдар комплекзиниң анынга болуп эрткен. Найы-лалга эрткен байырлал хүнүнде ырак-чоок суурлардан келген үлегерлиг, шынчы өг-бүлөлөргө Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Органа Натсак байыр чедирген:

— «Ынакшыл болгаш шынчы чоруктуң хүнүн таварыштыр силерге Тываның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун өмүнээзинден изиг байырны чедирип тур мен. Өг-бүлө, ажы-төл дээр-ле хөй-ниитиниң кол дая-ныр чөлөңгичи болгай. Бистиң

республикага төлөпиг, быжыг эп-найыралдыг өг-бүлөлөрниң саны көвүдөп турар болзунам» — деп, Органа Доржуевна чылыг-чымчак сөстөрү чугаалаан.

Байыр чедиришкениниң соонда, Тываның Чазааның мурнундан «Ынакшыл болгаш шынчы сеткил» деп хөрек демдектерин хөй уругларлыг, үлегерлиг өг-бүлөлөргө Органа Натсак биле ТР-ниң ХБАБ эргелелиниң даргазы Татьяна Москаленко тывыскан. Мөңгүн-Тайгадан үлегерлиг өг-

Мария Сержилерге база хөрек демдээн тывыскан. Олар ийи уругнуң ынак ада-иези база он ажыг уйнуктарының эң-не ынак кырган-ачазы, кырган-авазы.

Чөөн-Хемчиктен Сергей, Оюмаа Монгуштар өг-бүлө тутуп чурттаандан бээр 40 чыл болуп турарлар. Дөрт уругну кижизидип өстүргеннер. Өвүр кожуунуң Солчурда алдарлыг башкы Зинаида Байыровна база өөнүң ээзи Өлчей Донгак биле бежен чыл кады чурттап келген. Үлегерлиг өг-бүлө алды ажы-төлдүг, олары шупту эртем-билиглиг. Чөөн-Хемчиктин Чадаанадан Сергей, Уран Ховалыглар 39 чыл кады чурттаан, беш уругну өстүрүп-азырааш, уштап-баштап кааннар. Ховалыглар он ажыг уйнуктарлыг, оларның улуглары кырган-авазы, кырган-ачазына дузазын көргүзүп чоруурлар.

Кызыл хоорайдан Александр, Уран Ооржактар 33 чыл кады чурттап келгеш, чеди уругну кижизидип, өстүрген. Улуг оолдары Буян биле Айдаш эртем-билигги чедип алгаш, ТР-ниң Экология яамызында ажилдап турарлар, уруу Алдынай үндүргү инспекциясында, оон бичии кызы Агы Чадаанада логопед башкы, Солаңгы биле Виолета студентилер, хеймер уруу Долаана Кызылдың 5 дугаар школазының дөрткү классчызы. Оон ыңай өске-даа үлегерлиг өг-бүлөлөрни шаңнаан.

Өг-бүлө дээр-ле, шынап-ла, бичии өртемчей, аңгы күрүне-дир. Бистиң республика хөй уругларлыг, ажил-ишке кызымаккай, үлегерлиг өг-бүлөлөр биле бай оран. «Тыва кижиниң байы ажы-төлүндө» деп чоннуң мерген угаады чиге сөглээни-ле шын.

Асия Түлүш.
Даян ДАНСЮРЮННУҢ
тырттырган чуруктары.

МУҢЧУЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ МЕН

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

Андрей Аңчиевич чеден алды чыл бурунгаар Тестиң Кызыл-Чыраа сумузунга малчын өг-бүлөгө төрүттүнген. Чажындан тура, дешкилешкен анай, хураган аразына өскөн болгаш, мал кадарарындан черле чалданмас дээрзин, оң-биле чугаалажып олургаш эскердим:

— Малчын уктуг болгаш, ада-өгбемниң ижин уламчылап чоруур кижини мен. Амгы үеде уругларымның ортуну Алексей мал-маганывысты кадарып олурар кижини. Бистер, кырганнар, оон чанында дузалажып, чагыг-сүмевисти-даа берип олар мындыг бис. Республиканың муңчу малчыннарының одуруунче кирип, мал бажын ам-даа өстүрер дээш, кызып ажилдаар апаар. Мээң көдээ ажил-агыгга кирип чоруур үлүг-хуумну үнелеп көргөш, «ТР-ниң алдарлыг малчыны» деп атты тывысканынга өөрүп чоруур мен. Черле ынчаш тыва кижини чеди чүзүн малындан халбактанып-ла чорза, бай-шыдалдыг чурттаар дээр кончуг шын чүве. Мал-маганывысты кадарып чорааш, уруг-дарыы-высты эртем-билиглиг кижилер кылдыр өстүрүп алдым. Ам

бистиң угун салгаан ажылы-высты оглу-вустуң уламчылап чоруурунга база өөрүп, деткип чоруур бис — деп, хоочун малчын чугаалады.

Чылдың дөрт эргелдезинде Бызаакайлар муң ажыг малын оदारладып, Тестиң Агар сыны, Шара-Нуур дээш ынчаарла көжүп, дүжүп чоруп каар. Малчынның чымыштыг ижинге уруглары дузалажып чедип кээр-

лер. Чайның изиг хүннеринде кадар оъттуг, сериин тайганың одар-белчириңче малын сүрүп алгаш, көжүп үне бээр. Малды тайга-сынга кадарып, семиртип алырга, кыштың чыварлыг соогунга торулбас хур, тодуг-догаа эртер дээрзин хөйүн көргөн, малчын хөөрөп олурду.

Республикада муң ажыг малдыг эрес-шалыпчы, кызымаккай ишчилерниң аразында

база бир ачы-хавыяалыг, алдар-аттыг малчынның кыштаа Моол биле Россияның күрүне кызыгаарының чоогунда. Кайыдаа таланың малчыннарының кодан малы дужааш оъттаар, ынчангаш кызыгаар айтыры кончуг шыңгыы, малды туда кадарар, карактаар, хайгаараар апаар. Ынчангаш чымыштыг ишке демниг чорук чугула херек. Бызаакайларның

назы-хары дөгүзе-даа, оглунга өмөк-демек болуп дузалажып олурарлар. Оларның биле кады Андрей Аңчиевичиниң кады төрзөн думазы Валентина Бызаакай база карактажып турар.

Хоочун малчын Тестиң ужукыды көстүр, көзүлбес карак четпес хову-шөлүндө муң ажыг санныг малын оглу-биле кады малдап чоруур күш-ажылдың езулуг-ла төлөпиглериниң бирээзи. Уругларының авазы, өөнүн ишти Инна Бызаакай биле кады чурттаандан бээр чартык чүс чыл болганынга ТР-ниң Чазаа үлегерлиг, төлөпиг өг-бүлени хөрек демдээ-биле онзалап демдегеп шаңнамактаан. А өг-бүлөгө черле ындыг ада-иези, уруг-дарыы, уйнуктары, кады төрзөннери дээш-ле, төрөл аймак аразында туттунчуп, дузалажып апаар. Алыс боду чугаакыр, тура-соруктуг, топтуг-томаанныг ажы-төлдүг, угун салгаан алдарлыг малчын Андрей Бызаакайның ажил-ижи аныяк-өскөнгө үлегерлиг.

Асия Түлүш.
Даян ДАНСЮРЮННУҢ
тырттырган чуруу.

ДИРИГ ХӨГЖҮМНҮҢ КЫЙГЫЗЫ

Байырлыг ажыдышкындан репортаж

Эрткен неделяда республиканың культура амыдыралында кол болушкуннарның бирээзинге ХХ дириг хөгжүм болгаш чүдүлгениң «Үстүү-Хүрээ» фестивалы хамааржыр. Ийи он чылдарның дургузунда фестивалдың эртирикчилери дириг чогаадылганың, шажынчы болгаш философчу агымнарның янзы-бүрү хевирлери-биле таныжар, аңгы-аңгы язы-сөөк кижилерге чоокшулажыр аргазын берип келген. Чай санында аңаа уттундурбас ужуражылгалар, таныжылгалар, алдарлыг артистер биле эгелеп чоруур хөгжүмчүлөргө дуржулга солчулганы болуп турар. Фестиваль чаа-чаа харылзааларның төрүттүнер шөлү.

Чадаана хоорайның чоогунда көктүг-шыктыг, ногаан ыяш өзүмнерлиг, чараш бойдус чурумалдыг аяңыга бөмбүрзектиң аңгы-аңгы булуңнарындан хөгжүмчүлөр, дириг хөгжүмнүн мөгейикчилери, шажынны сүзүктөп чоруур кижилер болгаш аалчылар юбилейлиг ХХ «Үстүү-Хүрээ» фестивалына сөөлгү катап чыгып келген. Ортулукта хөй янзы өңнүг майгыннар хоорайыгажында ында-мында чаштарның өткүт каткызы, хөгжүм херекселдеринин аялганы дыңналыр. Оларның аразында буурул баштыг хоочуннар-даа, шыкта үңгөп турар чаштар-даа, аныктар-даа эңмежок.

Сүт-Хөл кожууннун Суг-Аксы сумузундан келген 82 харлыг өгбө Норбу Чаш-оолович Ховалыг эрткен чылын «Фестивалдың эң улуг назылыг киржикчизи» деп аттың эдилекчизи болган. Эң чалыы киржикчи – ийи айлыг. Чээрби чылдың дургузунда фестивалдың чаштары өзүп, бо хүнде олар боттары ажы-төлүн эдертип алгаш кээп турары онзагай. Кады өскөн үжилери-биле чыл санында Чадаана хемниң эриинге ужуражыры оларга чаагай чаңчыл апарган. Ынчангаш «Үстүү-Хүрээ»

Софья Кара-оол.

чүглө дириг хөгжүм болгаш чүдүлгениң эвес, а өг-бүлениң фестивалы болу берген.

Фестивалдың байырлыг ажыдышкынында Тываның Чазааның Т. Дулуш аттыг үрер хөгжүм оркестринин кайгамчыктыг күүселдезин чыылганнардың адыш часкаашкыннары-биле хүлээп ап, катап-катап ойнаарын дилеп турган. Хөгжүмчүлөргө дээш чоргаарланып, хөйгө катчып магададым.

Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы, В.М. Халилов аттыг Тываның күрүне филармониязының директору, фестивалдың үндөзилекчизи Игорь Дулуштуң чеже-даа чайы чок болза, ооң-биле чугаалажып четтигиптим: «Бо чылын фестивалдың үдөлгөзи болуп турар. Чөөн-Хемчик кожууннун чонунга бистерни 20 чылдың дургузунда чылыг-чымчак хүлээп ап турганы дээш чет-

тиргенивисти илередип тур бис. Фестивалдың төнчү чыгыжына «Үстүү-Хүрээниң» эш-өөрү болгашат-сураглыг хөгжүмчүлөргө бо хүн мында чыгып келген. Гобой ойнакчызы Алексей Балашовтуң удуртулгасы-биле дээди мергелдиг скрипка ойнаар уруглар, делегейде сурагжаан джаз кадыны Дениз Кинг, «Ят-Ха» бөлүү, «Хартыга» этно-джаз бөлүү, чалыы артистер Денберел Ооржак, Ай-кыс Кыргыс дээш өскелерни-даа адап болур.

Бистер бодувустун үевиштиң төлдери бис. Баштайгы үш чылда фестивалды делегей чергелиг кылдыр кылып шыдаптывыс. Аныяк хөгжүмчүлөргө дараа-зында чаа чогаадыкчы көрүжү-биле чараш, солун фестивалды чогаадып алырынга орукту ажыдып, чайлап берип турарывыс бо. Оларга чедишкенин ажилды күзээр-дир бис.

Үстүү-Хүрээниң тудуунга Тываның шупту чону демнии-биле киришкен. Хүрээни ажыдып турувуста, биске «Иштики делегейинерде хүрээ бар бе?» деп айтырыгны салып турган. Бистиң сагыш-сеткиливисти ол черле бар. Ыдыктыг хүрээниң чанынга дааш-шимээнниг фестивалды эрттирбес деп шиитпирни үндүрдүвүс. «Үстүү-Хүрээ» фестивалы дээрге чонувуска сөңүвүс болур.

Үжөн алды харлыымда эш-өөрүм-биле төлөвилелди чогаадып, амыдыралда боттандырып, фестивалды эрттирген бис. Мээң-биле кады ажылдап эгелзэн өөрлеримниң аразындан 51 кижичок болган. Бо хүнде үш кижичок: КТРК «Тыва»-ның директору Андрей Чымба, мен, өөм ишти Софья арттывыс. Бистиң фестивал байырлажып чоруптарга, хүрээ артып калыр. Майгыннар хоорайыгажы чоруптарга, Чадаана хоорай артып калыр. Хөй аалчылар чана бээрге, бо алаак артып калыр. Аныктарга чараш чүүлдерни арттырганывыс ол.

«Ят-Ха» бөлүүнүн тургузукузу, фестивалдың доктаамал

киржикчизи Альберт Кувезин-биле майгын хоорайыгажына ужураштым. «Юбилейлиг фестивалывыс-биле байырлажырында коргунчуг чүүл чок деп санаар мен. Чээрби чыл чонга бараан болуру амыр эвес херек. Бо үениң дургузунда дыка хөй артистерниң талантызы ажыттыңан, чаа бөлүктөр тургустунган. Дириг хөгжүмнүн кыйгызы-биле делегейниң, Россияның атсураглыг артистери Тывага кээп, бо сценага бараалгаан. Канчап билер, аныяк хөгжүмчүлөргө амгы үениң чаа фестивалын чогаадып алыр чадаас» — деп, хөгжүмчү бүзүрелдиги-биле чугаалады.

Япониядан келген аалчылар Такуя Саса и Рика Дохи олар-биле кафеге таныжып алдым. Дүштеки чем соонда, хөлегелиг шыкка олуруп алгаш чугаалаштывыс. Токиодан хөгжүмчү Такуя Саса Тывага үш дугаар, а фестивалда ийи дугаар кээп турары бо. Эрткен чылгы фестивалга «Человек дождя» шаңналга төлөптүг болган. Ол африкан калымба деп хөгжүм херекселинде ойнап турар. Тывага эрткен чылын чайын үш айның дургузунда игилге өөренип эгелзэн. Бо чылын база өөредилгезин уламчылаар. Игилдин катап-катап аялганын аялгасын катап-катап дыңнаксаарын олчугаалады. «Фестивалда байдал найыралдыг-дыр. Киржикчилери эки сеткилдиг болгаш хүндүлээчел. Чанында майгыннарда кожаларывыс-биле аалдажып, найыралдажып алдывыс. Каш хонуктуң дургузунда дириг хөгжүмнүн хуулгазын аялгасын дыңнаары дег аас-кежик кайда боор. Бодум вегетарианчы мен. Ынчалза-даа маңаа бажыңнарга киреримге, хөй эъди-биле хүндүлээрге, бичиини амзаар-дыр мен. Ийи чыл бурунгаар кээп чорааш малчыннар Наадымын аажок сонургадым. Бо чылын аңаа тыва хөй эъдиниң фестивалы болур деп дыңнадым. Ынчан-

гаш албан чедер мен» хурумзүрбүшаан, Такуя сеткили-биле үлешти.

Очулдурукчу Рика тыва езу-чаңчылдарны өөренип алыр дээш Тыва беш дугаар чыл кээп тура Новосибирскиниң күрүнени дагогика университетинде дыл башкызы. Рика Дохи Саса-биле «Хөөмей – Азия төвүнде» фестивалына таналган болду. Олар «хороо» елынга киржип, Үстүү-Хүрээ чедип, фестивалдың түңүзү концертин көргөш, төнчү чедир турарын чугаалады.

Кожа-хөлбээ Хакасия төвү Абакандан 20 ажыг мында аалдап келген. Олар аразында Владимир биле рина Кравецтерниң өг-бүрү Владимир эркен чылгы фестивалды сактып чугаалып «Үстүү-Хүрээ» кандыг-даа нограмма чок, дириг хөгжүм катап-катаптынмас фестивалдыр. Юбилейлиг чылда а бойдус аяс хүннери-биле гейикчилерин өөртүп тур. Эр чылын чаашкын үзүк-сок чок чаап турган. Ол үеде тулукка аңгы «күрүне» ты

Денберел Ооржак.

келген деп болур. Сөөлүн көвүрүг тудуунга киржип турду. Ажык дээр адаанга дириг хөгжүм дыңнаарын кижичүгө-даа денни шыдаас. Моолдан келген джаз оркестриниң чурттап турган өөн кирип, идик-хевисти кургада ап турдүвүс. Олар изиг шай

Алексей Балашов белеткел үезинде.

Япониядан аалчылар.

БИЛЕ

кудуп, совет киноларның аялгаларын күүсеткеш, бисти шуут кайгаткан. Саруул-Ода Сугарга удурткан джаз-оркестр делегей чергелиг джаз коллективтериниң санынче киргенин сөөлүндө билген мен. Экстремалдыг байдалда чоннар найыралы улам-на быжыгып турганы ол-дур ийин.

Үстүү-Хүрээниң чаа тудуунга чедип, эрги хүрээниң ханаларына дээп, үш катап долган-дывыс. Моон алгаш көөрге, фестивальдың уjur-утказы дыка-ла ханы-дыр.

В.М. Халилов аттыг Тываның куруне филармониязының дирижеру, саксофон ойнакчызы Начын Донгак түңнел концертке беленип турар үедө, чай кадында жураштым. "Мээң салымым хөгжүм-биле холбашкан. "Үстүү-Хүрээ" фестивалына Кызылдың гран чүүл училищезиниң үрер

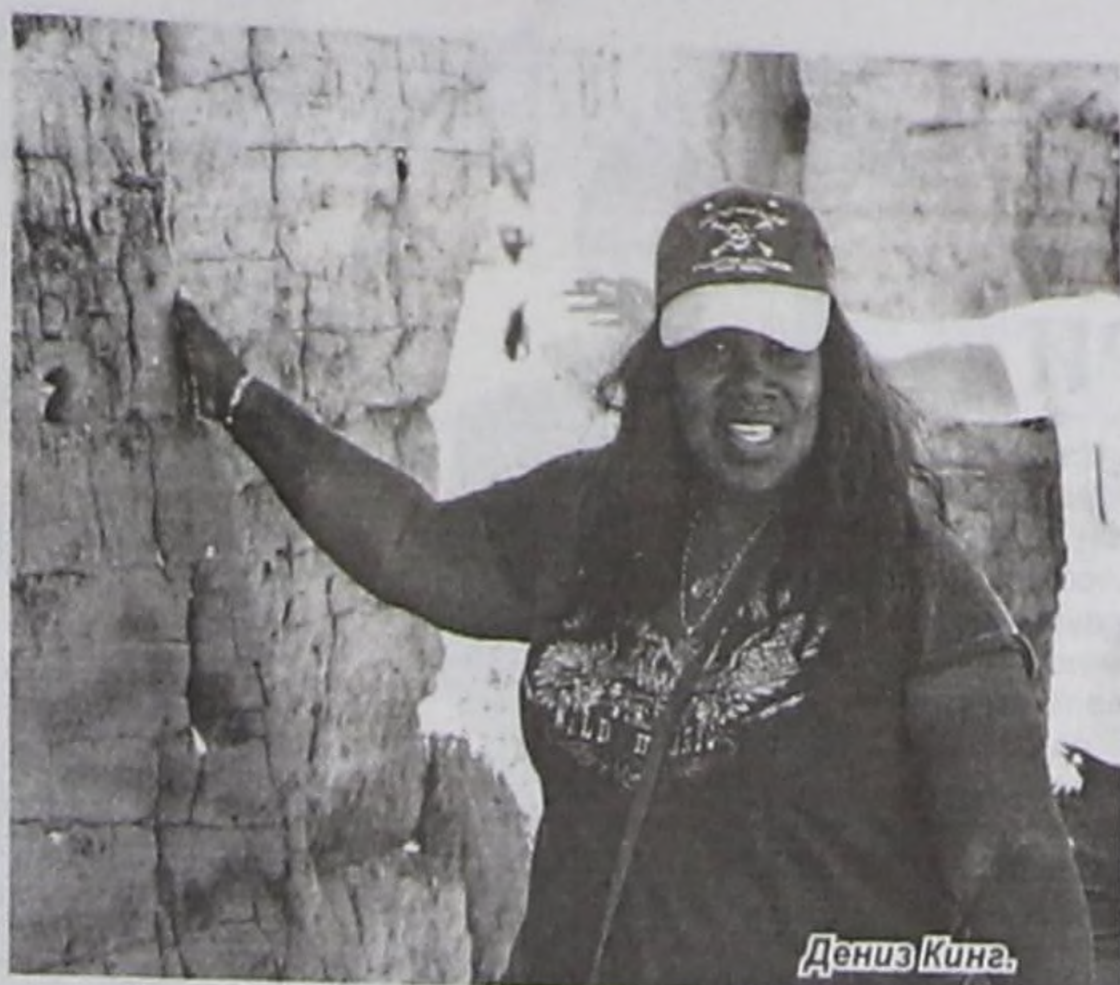

Альберт Кувезин.

хөгжүм оркестри-биле 2005 чылда киржип эгелзэн мен. Фестиваль мени дыка хөй ажыктыг чүүлдерге өөреткен. Бо чылдарның дургузунда мээң сонуургалымны өттүрүп, сагыш-сеткилимге исти арттырган хөгжүмчүлөрниң саны дыка хөй. Оларның аразындан Филадельфиядан делегейде сурагжаан "Сан Ра Аркестраның" хөгжүмчүлери, Россияның билдингир саксофон ойнакчызы Игорь Бутман, блюзтун хааны Алтон Джонсонну онзалап демдеп болур. Делегейде ат-сураглыг хөгжүмчүлөрни диригге көрүп,

Норбу Ховалыг.

Дениз Кинг.

чаңгыс сценага кады ойнаары чоргааранчыг. Фестивальдың адак чылында чараш кылдыр байырлажыры артып калган" — деп, Начын Донгак чугаалады.

Фестивальдың Новосибирскиден доктаамал аалчызы үш ажы-төлдүг Мария Бездежных: "2005 чылдан эгелзеш фестивалдан чарылбаан мен. 2011 чылдан бээр уругларымны эдертип алыр апардым. Улуг уруум ол ынчан 2 харлыг турган. Уругларым Тываже аян-чорукту четтикпейн манаарлар. Айлар, хүннерни санап туруп бээр. "Үстүү-Хүрээ" езулуг-ла хөгжүмнүн, найыралдың, өгбүлениң фестивалы. Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестриниң күүселдезин чыл санында-ла магадаар-дыр бис. Тыва чоннун "Үстүү-Хүрээниң" чулазын өжүрбейн, катап тутканынга чоргаарланмас арга чок. "Хороо" езулалындан, эрги хүрээниң ханаларының күчү-күжүндөн аажок улуг энергияны алыр-дыр бис. Ол бүдүн чыл дургузунда чедер. Чанымда Сибирьниң аңгы-аңгы булуңнарындан өг-бүлелер майгыннарын тургузуп алды. Бо чылдарның дургузунда

фестивальдың уруглары өзүп көвүдзэн".

"Үстүү-Хүрээниң" эрттиричилери, өңүктери, волонтерлар фестивальдың киржикчилеринге, аалчыларына бүгү-ле таарымчалыг байдалды тургускан. Баш бурунгаар электрешугумун шөйүп, чырыкты кирген, улуг сценаны тургускан, чөмненир кафени ажыткан, арыгланпаштаныр черни тургускан дээш оон-даа өске ажылдарны кылган. Кежээки майгын хоорайжыга-жында кайгамчык чурумалды эскерип болур. Дүнеки одаг, дүмбей дээр, сылдыстарга чедип турар ышкаш, дээр шаар чаштаан көстер...

"Үстүү-Хүрээ" фестивалы чурттар аразының харылзаазын быжыктырып, чоннарны чоокшулаштырып, эптиг-найыралдыг болдуруп, дириг хөгжүм, найырал болгаш чаңгыс эпсеткилди каттыштырган, сарыг шажынны нептереткен байырлал. Ону Тываның культура амыдыралының онзагай ылгавыр демдээ, сүлдөзи апарган дээр болза, частырыг болбас.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнун, Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруктары.

Спорттун бир хевириниң
Тывада сайзыралы

КАШПАЛ...КОНЧУГ-ЛА КАДЫР

Хая-Даш кыры үнер (скалолазание) деп спортту 2020 чылда Японияның Токио хоорайга болур олимпий оюннарынче киргени-биле Тывада база бо спорттун хевирин улуг сайзыралды алган деп болур.

Үш чыл бурунгаар Тывада сураглыг альпинистерниң бирээзи Маадыр-оол Ховалыг Москвага чорааш, скалодромда белеткенип турар спортчуларны көргөш, бистиң республикага база ону нептередир сорулганы салган. Арга-дуржулгалыг спортчунун бодалын ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт яамызы деткип, Кызылда «Херел» спортзалының бир ханазын спорттун ол хевиринге белеткеп, дерип берген. Колдуунда школачылар аразында бедик хая-даш кыры үнер спорттун хевирин сайзырадырын шийттирилзэн.

«Москвага барган үемде, 12 метр бедик скалодромче бир дугаарында 5 метр бедик хемчээлди үнген мен, дараазында бичи белеткенип алгаш, 8 метр, ооң соонда 12 метр шыпшык бажынче үне бердим» — деп, Маадыр-оол Ховалыг сактып чугаалады.

Бедик хая-даш кыры үнер спорт-биле чүгле хааглыг орансава спортзал иштинге кызыгаарланмайн, тускай аңгылаан шөлдерде туттунган черлерге белеткелди эрттирери чугула. Тываның альпистери база спорттун бо хевирин сонуургап, Кызыл кожууннун Кара-Хаак суурже бар чыдарга орук кыдындан ырак звес черге 10 метр скалодромну тудуп алгаш, белеткенип турган бис. Ындыг-даа бол, чоокта чаа ону Кызылда 55-ки даг-адыгы биргадага белек кылдыр дамчыдып берген бис. Чалым-хая кырынче үнери анаа-ла бир оюнчук звес, аңаа шыңгыы белеткел негетинери чугаажок. Ол ышкаш спорттун бо хевирин көдээ черлерде чурттап чоруур малчын эрлер сонуургап, маргылдааларга киржип турар апарганы өөрүнчүг. Чүге дизе мал када-рып чоруур кижини хүн бүрүде хая-даш, бедик даглар кырынче үнер. Бо дээрже оларның амыдырал-чуртталгазының бир кезини-дир.

Эрткен 2018 чылда бир-ле дугаар республика чергелиг мөөрейни эрттирдивис. Сүт-Хөл кожуундан Алексей Ховалыг шылгарап үнгөш, чемпионнап каан. Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл кожууннарда Үрбүн-Кашпал, Хемчик-Аксы, Шом-Шум дээш оон-даа өске кончук бедик чалым-хаялар бар болгай. Хая-даш кырынче үнер спортка чедиишкинниг болур дизе, спорттун өске хевирлеринден ылгал чок, хүннүн белеткел эргежок чугула. Чамдык спортчуларның аразында чугаазын дыңнаарга, «туруглай» бердим дээр. Ол дээрже хүн бүрүде белеткел чок мен дээни ол.

Бо чылын база хая-даш кыры үнер талазы-биле маргылдааларны Наадым байырлалдарының хүннеринде эрттирер бис. Республиканың шупту 17 кожууннарындан болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайлардан база 55-ки даг-адыгы бригададан шериг албанныг кижилер кээп киржир дээрзин «Тыва Республиканың альпинизм» федерациязы дыңнадып турар.

Мерген ОНДАР.

Чуруктарны Маадыр-оол Ховалыгның хууда архивинден алган.

Чаа үндүрүлгө

ТЫВАНЫҢ
ЧАА ШИНЧИЛЕЛДЕРИ

Эрткен неделяда Тываның эртем-шинчилел, культура, уран чүүл адырынга онзагай болуушкун болган. Ол дээрже «Тываның чаа шинчилелдери» деп сеткүүлдүн чаа үндүрүлгезинин база библиографтыг айтыкчының таныштырылгасы-дыр.

Ук сеткүүлдүн 2 дугаар үндүрүлгези биле «Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейи – 90 чылдаан: төөгүзү болгаш амгы үези (1929-2018)» деп аттыг библиографтыг айтыкчыны ТР-ниң Национал музейинин 90 чылдаанынга тураскаадып үндүргөн.

Музейинин директору, филология эртемнеринин доктору Каадыр-оол Бичелдей чаа үндүрүлгелериниң таныштырылгасын аягыда-биле сөс алган. Ол чыылганнарча чаа үнген үндүрүлгелер-биле байыр чедиргеш, музейинин ажилдакчыларынга эртем-шинчилел ажилдарын чорударынга эптиг аргаларны тургузары чугула дээрзин демдеглээн. Бо чыл музейге ном үндүрүлгези-биле элбек чыл болган, чижээ, март айда музей Урянхай-тыва энциклопедияның сөзүглелин тургузарынга дорт киришкен, а бир ай бурунгаар музейинин кол кадагалакчызы Р.Б. Ховалыгның «Тыва национал хеп» деп номунун таныштырылгасы база болган дээрзин Каадыр-оол Алексеевич айтыкан.

Номнар таныштырылгасынга хүндүлүг аалчы боол «Тываның чаа шинчилелдери» сеткүүлдүн кол редактору, философия эртемнеринин доктору Чимиза Ламажааның келгени онзагай болган. Эртемден бодунун илеткелинге РФ-тин Дээди аттестация комиссиязының (БАК) рецензиязы-биле делегейинин Scopus медээлер баазынынча база үндүрүлгелер даңзынынче кирерде сеткүүл кандыг орукту эрткенин тайылбырлаан. Бо чылдың июль 3-те ук сеткүүл чырыкче үнүп эгелээден бээр 10 чыл болган. Чимиза Күдер-ооловна канчаар-даа аажок улуг ажилды кылып турар. Ооң сеткүүлү Россияның база делегей чергелиг эртем-шинчилел адырларында бедик үнелелди алган. Тываны шинчилээр талазы-биле эртем ажилдарының барымдаалыг үндезини ол болурун эртемден эш-өөрү база демдеглээн.

Сеткүүлдүн таныштырылгасынын соон дарый, музейинин библиографтыг айтыкчызының допчузун музейинин

библиотеказының эртем ажилда Нелли Наныкпан таныштырган тыкчыда Тываның Национал музейинин тургустунган үеден эгелээш ажы эгелээн хоочун эртемденнер бо амгы үеде ажилдап турар аныяк ажилдакчыларының кылган шинчилел ажилдары кирген.

Илеткелдер соонда, чаа үндүрүлгелерни ында бижиттинген чүүлдер авторларынга, библиотекалар ажилчыларынга, Тываның эртем шинчилел институтунга, ТывКУ-га база «Тувинская правда» солуннарга бери тывыскан.

Алдынай С.

Фото чуруктарны музей архивинден а.

Бо хүннерде чон аразында база интернетте социал четкилерде сайгаржып, чугаалажып турар кол айтырыг куда-дой езулалдарын эрттирер чурумунун дугайында болган семинар-практикум база ол ышкаш аңаа чаңгыс үн-биле бадылап, хүлээп алган шиитпир болур. Тодаргайлаарга, эрге-хоойлу органның төлээлери, эртемденнер болгаш күүсекчи база хоойлужудулга, эрге-чагырга органның деткимчези-биле куда болгаш өске-даа байырлыг хемчеглерни, юбилейлерни эрттиреринин болгаш ооң башкарыкчылары тамадаларның сагыыр ужурлуг дүрүмнерин хүлээп алган.

Эрткен пятницада Тываның үндезин культура төвүнге «Тыва кижинин үш дою. Амгы үеде чидиг айтырыглары» деп семинар-практикум изиг байдалга эрткен. Ооң ажилынга 64 киж киришкен. ТР-ниң (ОШАЧКИ) орук шимчээшкенинге айыл болдурбас талазы-биле күрүнө инспекциязының пропаганда талазы-биле инспектору Сайгын Бюрбю, эзирик тургаш үүлгеткен корум-чурум үрээшкенини база аар кем-херектер талазы-биле участок төлээлеринин болгаш назы четпээннер херектеринин талазы-биле инспектор Аюш Сады, республиканың наркология диспансеринин психологу Сырга Хомушку, эмчи-профилактика төвүнүн психологу Ольга Падерина, Тываның Үндезин культура төвүнүн өөредилгеметодиктиг килдизинин специалистери, эртем ажилдакчылары Андрей Монгуш, Алена Хорбаа, Айрана Чаажытмаа олар өгленишкен аныяктарның кудазынга болгаш өске-даа байырлыг хемчеглерни эрттирер чуруму, куда үезинде демдеглеттинип турар кем-херек үүлгедиишкенини, ооң чылдаганын, уруктарын чайладыр талазы-биле илеткелдерни кылган.

Ооң түңнелинде, сөөлгү үеде ниитилелде чидии-биле тургустунуп келген айтырыг куда-дой езулалдарын ол ышкаш өске-даа юбилейлиг хемчеглерни, байырлалдарны эрттиреринин талазы-биле чамдык айтырыгларны черле чурумчудары негеттинип келгенин бо эрткен чугула хуралдың киржикчилери чугаалашкан.

1. Куда эрттирер турар үеде, «Марш Мендельсона» деп аялганы ажылаары хоруглуг. Чүге дизе, авторнун интеллектуалдыг эрге-ажыын хажыдып турарының дугайында федералдыг

Амыдыралдың айтырыглары

КУДА-ДОЙНУҢ ЧУРУМУН БАДЫЛААН

хоойлунун негелдезин күүседир, чүгле тускай лицензия-чөпшээрелдиг аялгачөгжүмнү ажыглаар апар. Ынчангаш ооң орунга тыва Национал оркестринин күүселдезинде база ук коллективтин чөпшээрели-биле «Йөрээл» деп ырының бижидилгезин ажыглаар.

2. Өгленчип, бадыланчып турар аныяк өг-бүлениң байыралынга тыва чоннун чараш езу-чаңчылдарын азы амгы үеде чаа авторларның чогаатканы тыва чаңчылдарны ажыглаар. Ооң бир чижээ: өгленмээн аныяк кыстың чаңгыс кылдыр өрзүн чажын (өгленип, ашака барган херээжен кижинин чажы кылдыр) ийи, азы үш янзы өрүүрү, аныяктарның билээнден ак кадак-биле азы кызыл хендир-биле баглап, «доңнаштырары» дээр езулалды эрттирер, аныяктарга аас-кежикти йөрээген оон-даа өске хемчеглерни эрттирер.

3. Өг-бүлө байырлалдарын эрттирер тургаш, эзиртер суксуннар ижеринче, дашкалар көдүреринче найыр-дойга келген аалчыларны албадаас, арагдары ижеринче кыйгырылгалыг аудио

бижидилгелерни, ырыларны ажыглаас.

4. Куда үезинде солун оюн-тоглааны, чараш, амыдыралчы программалыг хемчеглерни эрттирер.

5. Куда соонда «хап дүптээр» деп чаңчылдың багай талаларын байырлалды эрттирер бээрин дилзэн оолдун, кыстың ада-иезинге сүмелээр.

6. Чаңгыс улуг хой ужазын чүгле келин кыстың ада-иезинге сунуп чораан үндезин тыва езу-чаңчыл дугайында тайылбырны чорудуп, ук езулалды куда үезинде ажыглаарында тамада биле куда эрттирер турар улус аразында дугуржуп алыр.

7. Орай-кежээ эртер найыр-дойже бичии уругларны албас дугайында база дугуржуп сүмележир. Аргажок бичии уруглар кудага келир апарган таварылгада, оларның мурнунга арага-хымыс ижер, дашка көдүрер чорукту болдурбас. Бир болза уругларны өске өрээлге ойнадып хегледир. Ооң соонда, оларны чандыраар харысалгалыг бир кижини томуйлаарын база куда эрттирер турар оолдун, кыстың ада-иелери биле тамада — башкарыкчы

кижи аразында чугаалажып алыр.

8. Куда-дой эрттирер келген башкарыкчы (тамада) киж-биле ооң сарыин, үн углаттырар аппаратура микрофоннарның арендазын болгаш жип турар өске-даа чалаткан артист ажалы дээш төлевирин найыр-дой эрттирер турар кудашкылар аразы дугуржуп алыр.

9. Байырлыг кежээлер: куда-дой, юбилейниң башкарыкчы (тамада) киж ада-ие, өг-бүлө, ажы төрзүн чурт дугайында ырларны өөрү ап, бодунун репертуарын чаартып, илемчидер, оон аңгыда, хой йөрээлде билер болур ужурлуг.

10. Байырлал үезинде үе-шактык наар, ол ышкаш эки шынарлыг кыл куданы эрттирер алыр сорулга-биле бир столдан азы төрөл-бөлүктүн мундан чаңгыс киж байыр чедир сөс алырының дугайында дугуржуп чедип алыр.

11. Куда үезинде, өгленишкен аныяктарның аразында бот-боттарын лишпейн, артыктажы бээр эпчок чүүл турбазы-биле «касса» деп акша-хөреңг салыр хемчегден ойталааш, ооң орну келген аалчыларның аныяктарга сөнүк белек-селектерин шыгжаар «тыва тараны» ажыглаар. Чамдык таварылгада, күдээ оолга, келин кыска бай чедиришкениниң найыр-дой эгелээр мурнуу чарында баш удур тускай ном кири бижир азы видеокамерага бижид аргаларын өөренип көөр.

Чалаткан аалчыларны үр база шыланчыг кылдыр манадыр чоруктар соксадыр. Чүгле чарлап каан, айтыткан үе-шагында куданы эгелээр база ора саваны хөлезилээни дээш артык шаңа дээш чарыгдалдарны көвүдөдип, артык акша-хөреңги чарыгдар чоруктар болдурбас.

Шупту 15 аңгы кезектен тургустунган дүрүмнүн эң кол-колун болгаш «Шың солуннун номчукчуларынга чугула да санадыр чүүлдерни бөгүнгү номер киридивис.

Бистин көр

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Төөгүнү балап болбас

ХОМДУГА ЧААЛАШКАН
ӨГБЕНИҢ ОГЛУ

Тыванын сайзыралы бүгү күжүн, билин кириш чораан, ТАР-ның, Тыва АО-ның, Тыва АССР-нің хөй орден, медалдарының эдилекчизи, Михаил Дыңгалдаевич Чамбал-оолдун дугайында сакталып турган.

Улуг өгбенис Хомду дайы-нын кириш чораан. Сүрүнчап (ачазы Ылыы) 1847 чылда чурттаан. 1934 чылда 87 хар чурттаан. Ооң өгбелеринин улугу — буурул баштыг бурун Дус-Дайы Чога, моол кызыгаа-чыр кырган Мойнаарак, Тээли Чога, Кара-Ыяш суур деп ас-чараш, мал-маган-биле бай-чырлер ол. Кырган-ачамның оодай-Сүрүн, кырган-ачам Бады, Маады, Делик шупту-төлүн эки чаңчылдарга, чоннарга (аът чарыжыга, мөге чуртунга) өөредип өстүргенер. Бистиң кырган-ававыс бичии огул Мадыр-оол ийи харлыг, Чамзы-оол дөрт харлыг турда аар аараш, болганындан кырган-ачавыс Бады бичии оолдарын азырандыга өстүргөн. Бистиң ачавыс Чамбал-оол-бодунун эки Дыңгылдай Донгак Чыгыс огул Сендажының дунмазы адыр ажил-ишке өөредип база дылга арыг чугаалаар, бижири адыр өөрткен. Дыңгылдай кырган-ачавыс Дус-Дагның, Улуг-Хемнің, Хемчиктин уйгу-чыдын чок шу-гуру ажил-ишчизи болгаш Виктор Чо-оолдун бижээни "Дыңгылдай" деп оонун ырызынче безин кирген.

Ачамның улуг акызы Сүндүп 1930 чылдарда Шагаан-Арыгга чурттап тургаш, латин алфавитти, чаа би-ки өөренип алган. Дус-Дагга катап тургаш, дунмалары Чамбал-оолду, Чамзырайны, Агараңны, Маадыр-оолду база үжүк-бижикке сонуур-алдыг кижилерни күзөлдүп-биле өөредип турган. Боду ол үеде Дөргүн, Чаа-Суурга АРЕВЭ даргазынга, нам организация секретарына, оон сонда, 1939 чылда Шагаан-Арыгның адыг-хереглекчилер ниитилелин элекчилеп, улаштыр ниитилелдин даргазынга ажилдаан. 1941 чылда чаа-чуртун Улуг дайынынга кириш-биле ТАР-ның шеринге белеткел-эрткеш, кадының байдалы-биле чурттурган, фронтта ону албайн турган. Оон соонда дайынчыларга аа кадары-биле чонну эвилелдеп, улут суртаал ажилын чорударынга алаашкан.

Михаил Дыңгалдаевич Чамбал-оол ТАР-ның намының өвүр-коммунун кадрлар, агитация-пропаганда база күш-культура килдис-ринге ажилдап, спорт болгаш аът-чыгы, мөге хүрежин сайзырадып турган. Немец-фашистерден Ада-артту камгалаары-биле өг-бүлөзи, үнүш ишти Тирый Донгак-биле фронтка дуза кылдыр хөй шээр, бода алды база 7 аскыр өөр чылгызын элекке бергенер. Чон аразынга ортаал ажилын чорудары-биле Хан-гайга чалааттыже кири хаактыг-руп, 1952 чылга чедир үзүктел-ки ажилдаан. Дунмазы Чамзырай-онгак кожуунун организастыг кил-зинге база фронтка дузаламчы-елек-селек чыырынга улуг хуузу-нирип, улаштыр Тес-Хем, Эрзин-жууннарның партия райкомунга ийи-таар секретарылап ажилдап келген. Ачам партияның дээди школазын-роккаш, 1955-1956 чылдарда өвүр-райкомунун секретарына ажил-даан. Ол-ла чылдарда СЭКП-нің

Төп комитетинин кыйгыры-биле удуртукчуларны көдээ ажил-агыйны хөгжүдери-биле, хожудаңгай колхоз-тарны көдүрери-биле өөредилгени чорудуп турган. Михаил Чамбал-оолду өвүр кожуунун "Советтик Тыванын 5 чылы" колхозту удуртуу-биле томуйлаан. Коммунист болгаш даандырган хүлээлгезин төлөп-түгү күүседип, колхозтун экономиказын көдүрери-биле оон үндезин адыры — мал, чер ажилын көдүрер деп сорулганы салган. Ону күүседирде 12 км. элбек суглуг буганы Торга-лыг, Кара-Тал, Айлыгбай аксын-дан казып үндүргөш, Арыг-Бажы, Чаңгыс-Терек, Хүрөң-Тейлер, Хамар, Дөргүннер белдириин ховуларын суггарып, кызыл-тас, сула, арбайны тарып, 1956-1957 чылдарда элбек дүжүттү алыр арганы чедип алган. Улуг күженишкенин үндүргөн соонда, колхоз ол-ла чылдарда бедик дүжүттүг тарааны өстүргөн. Мааа коммунистер Арагачы Дозунчук, Шы-рап Кыргыс, Эрелчин Кыргыс, Седен-Дамбаа Түлүш боттарының суггатчы звенолары-биле чайладыр үзүктел чок суггарып, кызымаккай ажилдап турганнар.

Ирбитей аксындан Көк-Хаакка чедир чаа буганы каскаш, бригадир Маадыр Балганның удуртулгазы-биле кукуруза, сула, чинге-тарааны, тарымал тоорукту, чаңгыс чылдың сигеннерин тарып, бедик дүжүттү ап турганнар. Эки шынарлыг мал чемин белеткел турганындан колхозтун ийи сүт-бараан фермалары 160 тонна сүттү саап алыр сорулгазын үргүлчү адыр күүседип турган. Ферма эрге-лекчизи Кара-Кыс Сагаан, саанчылар Дуганчап Севек, Самбуйаа Кыргыс, Долгармаа Түлүш областың, районнун кызыл тугун үргүлчү ап келгенер. Малдың уксаазын 67 коданга экижи-дип, өстүрүп турган. Күрүнеге эът, дүк садарының сорулгаларын күүседип, адырлар аайы-биле шилчип чоруур кызыл туктар-биле шаңнадып келген. Мал ажилына мурнакчылар хөйү-биле немежи, 100 хойга онааштыр 100-105 хураганы Шакмак-оол Түлүш, Аракчаа Хөрек, Ыйма Монгуш олар ап, "Тываның алдарлыг малчыны" деп атка төлөп-түгү болганнар. Колхозтун культурулг чуртталгазын көдүрери-биле Чаа-Суурга школа, клуб, эм-нелге, чунар-бажы, уруглар сады, малчынарга бичии бажыңнарны, малчынарга библиотекка, электри станция-садыг, библиотекка, электри станция-зын, ыяш дилер пилораманы сорулга

езугаар тудуп турганы өөрүнчүг. Тудуг ажилына хереглээр ыяш, манзаны аъттыг тергеге, шанакка, "ЗИС-5" машинага кыжын, чайын ийи эзлегге Доржу Шалыыр, Кызыл-оол Сенди-жик, Магажык Түлүш, Тас-оол Кыргыс, Биче-Көк Дарган, Кечил-оол Кыргыс олар Ирбитейниң бажы кадыр тай-галардан бадырып эккеп турганнар.

Колхозтун бүдүрүкчүлүг күжүн көдүрери-биле Чаа-Суурнун кир-биш-сарайын, Ирбитейниң чугай өрттедир бүдүрүлгезин аядып, оон бүдүрүкчүлүг күжүн чазын, күзүн 50-60 тонна чедирген. Ра-йон организацияларына база "Торгалыг" колхозка киришти, чугайны садып-саарып, орул-ганы кирип ап турган. Колхоз 1956-1958 чылдарда экономика талазы-биле быжыгып, отчет-учедун, планнарын эки тургузуп, бухгалтерлери Далай Дамдын, Хенче-Кара, Чымбалак Түлүш адыр аайы-биле эки көргүзүлгери дээш мактадып турганнар. Ол үеде "Тудуг биле ажил-ижи деңге хөгжээн Чаа-Суур" деп ырыны бүдүн республикага дыргын ырла-жып турганын чон ам-даа сактып чоруур. Чаа-Суур биле "Торгалыг" колхозтун экономиказының эки хөгжээниден, олар-белчири, тараа, ногаа шөлдери чаңгыс болганындан чаңгыс "Торгалыг" колхоз бооп каттышкан.

Улаштыр Чаа-Хөл районнун "Найрал", "Ленин" колхозтарына база Улуг-Хем районнун "УТКА 25 чылы" колхозка ажилдап чораан. "Ле-нин" колхозка 1958 чылда 400 тонна тараа дужаар планын 2829 тоннага күүседип, азы хүлээлгезин 7 катап адыр күүсеткеш, ССРЭ-нің көдээ ажил-агый делгелгезинин диплому, тугу-биле база СЭКП Тыва обкомунун болгаш райкомун, райкүсскомнун шилчип чоруур кызыл туктары-биле чылдан чылче шаңнадып, респу-бликага, районга мурнакчы ажилдыг колхоз болуп, ады-сураа үнүп тур-ган. Малды сүт-бараан фермазынга сиген, силос, кукуруза-биле тургузу азыраарын чедип алган. Күрүнеге эът, сүт, дагаа чуургазы дужаар со-рулгазын үргүлчү адыр күүседип турган. Колхоз төвү Үрбүн суурга тудуг ажилын хөгжүдери-биле Шанчының Кара-Сугга улуг күчүлүг пилораманы тургузуп, ажилалга кириген. Колхоз төвүнге М.Суваң, С. Дөңгүр-оолдун удуртулгазы-биле малгаштан кылган саман-кириштен клубту, школаны, эмнелгени, чунар-бажыны, ясли-са-дикти тудуп турган.

1959 чылда Совет Тываның 15 чылы оюнда Кызыл хоорайга "Хүреш" стадионунга тыва хүреш маргылдаазының кол судьязынга "Найрал" колхозтун даргазы Донгак Чамбал-оолду томуйлаан. Аааа Са-рыглар Семис-оол шүүлген, Ондар Сүүр-оол үжүрүлөшкөн. Колхозтун даргазы база үш шылгараңгай ажил-дакчылары ССРЭ-нің төвү — Москва-га көдээ ажил-агыйның делгелгезинге киришкеш келгенер.

Улаштыр коммунист намын даал-газы-биле 1962-1964 чылдарда Ба-рыын-Хемчик районнун "Шекпээр" колхозтун Дөң-Терезин салбырынга удуртукчулаан соонда, төрөзүн чери Дус-Дагга, "Торгалыг" колхозтун парторугунга, орук черин, арга-арыг камгалалын удуртуп ажилдааш, пенсияже үнгөн. 1966 чылда акызы Сендажының (Дөрбеттин) кады ой-нап, хой кадарып чораан эки моол күрүнениң баштыңчызы Юмжагийн Цэдэнбал сөөлгү катап Хандагайты-га келгенде ачам моол дыл кырынга хуралды аядып, хурал соонда амы-хууда мендидежи чугаалашканнар. Сөөлүнде Кызыл хоорайга уйнукта-рын өөредип, азыражыр хүлээлгезин күүседип келгенин ажи-төлү ам-даа утпайн чоруурлар.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Чаагай күзел-сорук

БАЙЫРЛЫГ,
ШКОЛА!

Бо чылын республиканың школаларындан 2200 ажыг доозукчуну өөредип, эртем-билиг чедирген башкылары амыдыралдың улуг оруунче үдээн. Чоокта чаа-ла бичии оолдар, уругларны, оон элээдилерни башкылары он бир чылдың дургузунда эртем-билиг-биле чүглөп каан. Школачы чашкы үези-биле ба-йырлажыры өөрүнчүг-даа, кударанчыг-даа.

Чаа ажиттыгаш, ийи чыл болган Спутник микрорайонда Совет Эвилелиниң Маадыры Хо-мушкун Чүргүй-оол аттыг № 16 лицейге болган доо-зукчулар байырлалы кажан-даа уттундурбас. Мен база бо онзагай байырлалды көөр аас-кежиктиг болдум. Оолдар, кыстарның чараштарын! Уруглар езулуг-ла даңгыналар, оолдар анаа бир-ле тажы-лар. Лицейниң хуралдаар залын янзы-бүрү өңүг шарлар-биле каастаан, байырлаңчыг, хөглүү-даа кедергей. Быжыг билигнин аттестаттарын холга алган доозукчуларның, ада-иелерниң хүлүмзүрүү сеткилдерни өөртүр.

Доозукчунун байырлалына хүндүлүг аал-чылар ТР-нің өөредилге болгаш эртем яамы-зындан Надежда Тюлюш, Кызылдың өөредилге департаментинин Лариса Шырап база лицейниң директорунун оралакчылары РФ-тин өөредилгезинин хүндүлүг ажилдакчызы Татьяна Агбан, кижизидилге талазы-биле өөредилге эр-гелекчизи Аяна Монгуш олар үделгенин чылыг-чимчак сестерин чугаалааннар.

Лицейниң директору Альберт Дапылдай байыр чедирип сөс алгаш: «Лицейивис тургустунгаш, чүгле ийи-ле чыл болду. Бо 2018-2019 өөредилге чылын бир тускай эгелээн бис. Сентябрь 1-де Совет Эвилелиниң Маадыры Хомушкун Чүргүй-оолдун адын эдилээн деп мемориалдыг самбы-раны лицейниң ханазына аскаан. Хөрээнде алдын сылдыс чайнаан Маадырывыс чазык хүлүмзүрүү-биле бисти, өөреникчилерни эртениң-не уткуп алыр болгай. Оон улуг салдары-ла боор, бир дугаар 40 доозукчувус хөй кезии 4-5 демдектер-лиг болду. Оларның аразындан 11 «А» класстың өөреникчизи Чурума Монгуш алдын медальдыг доосканы биске кайгамчык солун ажыдышкын болду. Бир дугаар доозукчуларывыс аразында алдын медаль бар дээрге, чоргаарал, чайын-налчак чедишкын-дир. Келир доозукчуларга улуг исти ажиткан-дыр, аааа бүзүрөп, өөрүп тур мен, эргим доозучуларывыс! Бистиң коллективке кымның-даа манавааны онза солун болуушкун болду. Черле ынчаш аңгы-аңгы школалардан келген хиреңерде, шуптуңар эки доостуңар, эр хейлер!» — деп өөрүшкүзүн илереткен.

Чурума Монгуш сценаже үнүп келирге аттес-татты болгаш алдын медальды тыыскаан. Ол ышкаш ЕГЭ-нің кол эртемнерин бедик баллдарга дужааган 11 «А» класстың өөреникчизи Аманда Кинсан (башкызы Светлана Тюлюш), 11 «Б» клас-тан Алессия Сады база Севил Ондар (класының башкызы Валерия Семис-ооловна Даба) олар быжыг билигнин аттестаттарын алган. Дараазын-да муниципалдыг, регионалдыг олимпиадаларга киришкен, спортка, уран чүүлге тергилерини хүндүлөп бижикир-биле шаңнаан.

Чурума Монгуш-биле чай аразында ужуражып, оон алдын медалын, чүгле беш демдектерлиг аттестадын көрүп сонуургадым. Оон ада-иези Чодураа Өнер-ооловна биле Каң-оол Байыр-оолович Монгуштарның изиг холун тудуп, байыр чедирип, өг-бүлениң дугайында сонуургадым. Оларның үш ажи-төлү шупту эки өөренир. Улуг кызы Казанының федералдыг университетинин үшкү курсчузу, чүгле беш демдектерлиг, ол чуртун Президентизинин стипендиязын ап турар. Ортун огул база эки өөредилгелиг студент. Ам хей-мер кызы Чодураа лицейин алдын медаль-биле доосканыга өөрүп, бо хүн өөрүшкүлүг медээни мырыңай хенертен дыңнатканын чугааладылар.

Доозукчулар кезээниң байырлыг кезээн доозукчунун вальзы база дискотека-биле доос-кан. Улаштыр доозукчулар ада-иелери-биле амыдыралында кажан-даа уттундурбас даң хаяазын уткааннар. Кажан эртенги даң хаяазы чайынналып кээри билек, эртемнерниң бединче орук ажиттынар, амыдыралче чаа базым эгелээни ол. Кижилеринин хуу амыдыралы оларның изиг чүрээнде, быжыг холунда. Доозукчуларның оруу каалама ак болурун күзөдүм!

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ.

Байыр чедиришкени

Бистиң ынак кырган-ачавыс, акывыс **Демир-оол Ымыевич ИРГИТТИН** бо хүннерде 70 харлап турар юбилейи.

Ол «Мөген-Бүрен» совхозка хей чылдарда мурнакчы чолаачы бооп ажилдап чораан. 1-ги класстың чолаачызы, хей санныг шаңнал-макталдарның эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну. Эки түннелдиг ажилы дээш, совхозтуң хүндүткелдин дептеринче ооң адын кири бижээн, Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хүндүлел бижии-биле база шаңнаткан.

Дупкургу дөг караңнашкан дугуйлар

Тура дүшпейн, дээскингенней дээскинзин.

Турлаг-хонаш манай берди,

Туткан холуң кошкаш кылбайн, халдып олур,

Сеткиливис ханызындан узун назынны, кадыкшылды,

Сеткил-чүрээң аныаксыг, сүлдө сүзүүң бедик боорун йөрээдивис.

Хүндүткел-биле дуңмалары, уйнуктары.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский ко Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации **Доржу Геннадия Геннадьевича** о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения – животноводство, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Аглаар улус, общей площадью 250000 кв. м. с кадастровым № 17:14:0000000 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 04.06.2019г. № 29).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668 Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленин, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел. 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 09.08.2019 г.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям Кенден.

Тыва черниң аалчылары

Чогаадыкчы ужуражылга

Чөөн чүк чоннарының чогаалчыларының эп-найралдыг харылзаазын тургузар сорулгалыг ужуражылга Тыва үндэзин культура төвүнге болган. Аңаа Япониядан, Мурнуу Кореядан, Моолдан чаладып келген аалчылар болгаш Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери киришкен. Эвилелдин даргазы Чылгычы Ондар Азия диптиң чогаалчыларының чогаадыкчы ужуражылгазын байырымныг сөстөр-биле айткан, кижиле кижиле чугаалажып таныжар дээн болганда, чогаалчы бүрүзүнге сөстү берген.

Хүн үнер чүктен келген аалчыларның чугаа-домаан Кызылда доктаамал ажилдап амыдырап чоруур япон хөгжүмчү башкы Мао Терада тыва дылче очулдуруп берип, чогаалчыларның харылзажып чугаалажырынга улуг дузазын көргүскен. Япон чогаалчылар Исии Синдзи, Тино Юкико Исихара Нэн боттарының черчүртүндө ат-сураглыг болгаш элээн каш чогаал номнарының авторлары болдулар. Олар, бистиң чогаалчылары-биле бир дөмей, ниитилелдин, амыдыралдың чидиг айтырыларын сайгарып, боттарының туружун илередип, бадыткап чоруур. Амгы үеде бодунуң төрөөн чуртунда ат-сураглыг аныак чогаалчы Исии Синдзи чээрби хире номнарың автору, чогаал шаңналдарының эдилекчизи болду, ооң чогаалдары делегейниң аңгы-аңгы дылдарыңче очулдуртунган.

Херээжен чогаалды Исихара Нэн кырган-ачазы-биле авазының изин изеп, чогаалчы апарган. 2011 чылда делегейни дүвүреткен Фукусимодо атомунуң станцияга болган айыыл-халап соонда болушкуннар дугайында ооң бижээн шиизин Японияның, Американың театрларыңга көргүскен.

Роман, тоожу калбак чогаалдар бижип чоруур чогаалчы Тино Юкико ховар дидим херээжен кижилерниң бирээзи. Азия,

Европаның элээн хей чурттарыңга чедип, чоннарың төөгүзүн, культуразын, амыдыралын шинчилеп бижир аян-чорукчу, хейниитижи болуруңдан аңгыда, кижилер аразында эң нарын харылзааларны сайгарып, бижип чоруур чогаалчы.

Тыва биле Японияның аразында найралдың дуңзаачызы режиссер болгаш хөгжүмчү Коити Макигами бистиң доктаамал аалчывыс. Тыва хөгжүм культуразының дээжизи – хөөмей, сыгыт, каргырааны сонуургап чоруур болгаш, хөөмейжилер-биле быжыг найралдыг, эш хуу харылзаалыг. Ол маңаа каш дугаар кээп турарын санаваан болгаш, «Ужар куш-биле дөмей апарган мен» – деп баштак аян-биле чугаалаан.

Мурнуу Кореядан чогаалчы эртемден Джон Тэ Он Сеулдун университетинде орус дыл башкылап ажилдавышаан, чогаалдар бижип чоруур. Ол Москваның күрүне университетин дооскаш, доктор эртем адын камгалап алган. Моолдун Колтудан аал-

дап келген чогаалчы Авырган Царан-Туя – ада-өгбелери тыва уктуг болганда, чогаалдарын тыва дылга, моол дылга бижип чоруур.

Тыва литератураның төөгүзүн, улуг чогаалчылар Салчак Тока, Сергей Бүрбүнүң дугайында аалчыларга шүлүкчү эртемден Сайлыкмаа Комбу таныштырган. Делегей чоннарының, ооң иштинде орус, моол, япон, кыдат, болгаш өске-даа чоннарың чогаалдарын тыва номчукчулар чүгле очулгалардан билип ап, номчуп чоруур дээрзин чогаалчы Николай Куулар демдеглээн. Япон чогаалдан М.Тикомачунуң «Ынакшааннарның амы-тынына четтингени», Кобо Абэниң «Элзиде херээжен» деп шиштерин В.Көк-оол аттыг национал театрың сценазыңга көргүзүп турганын, Акутагаваның новеллалары, Такубоку, Басё болгаш өске-даа шүлүкчүлерниң чогаалдары тыва дылче очулдуртунганын сонуургаткан. «Хей эвес санныг чоннар бодунуң

чогаалын өске улуска чедирер аргазы – чүгле очулга дамчыштыр. Очулгалар дыка херек» – деп, ол тайылбырлаан. Хоочун журналист Артур Хертек көрей чогаалчы Кун-Суук Шиинниң «Ававыс дугайында сагыш човап көр, шүңме» деп романыңдан эгелериниң тыва дылга очулгазын «Шын» солунга парлап, номчукчуларга сонуургаткан.

Тыва чогаалчы Черлик-оол Куулар япон кинорежиссер Акура Курасаваның тургусканы «Дерсу Узала» деп фильминге тыва актер Максим Мунзуктуң кол рольду ойнаанын, ол делегейниң «Оскар» кинофестивалының шаңналын алганын сагындырып демдеглээн. Бо солун ужуражылгага чогаалчылар, журналистер, критиктер киришкен. Оларның аразында чогаалчылар Аяна Адыгаева биле Галина Кокова орус, тыва дылдардан аңгыда, хакас, англи дылдарда шүлүктерни бижип чоруур дээрзин дыңнаткан.

«Азия чоннарының шүлүктери бойдуска дыка чоок. Чижээ,

япон шүлүктүң жанрлары шүлүктүң ожук дашта дөмей болгаш сагыш-сетке чоок. Ынчангаш Басё япон өске-даа чогаалчы шүлүктөрүн очулдуруп дум. Ооң мурнунда совет чогаалчылар аразында заалар эки турган. СССР рап дүшкен соонда, бө өскерилген. Амгы үеде мындыг хевирлиг ужуражалар, бир талазында, ч аразында найралды боллаар, өске талазында, литератураның, аас чогаал делегейге нептерээринге дузалыг, дыка улуг базым Чылгычы Чимит-Доржуев кылып турар бо ажылын үнелээр-дир бис. Чүгүл бир-биле кызыгаарлап делегейге дашкаарлап келген. Дараазында мы ужуражылгалар каяа-даа болза, аңаа белеткенип, чоннарың литературазын дурар болзувусса эки. Тыва лывысты чидирбейн, кулывысты кагбайн, бо хевээр болзувусса, кижиле төрелгет үнели эртинезиниң санкирер. Чогаалчылар аразы харылзаа моон-даа улам кыраар дээрзинге идегеп турар – деп, шүлүкчү Меңги Оо чугаалаан.

«Мээң Тывам» деп шүлүк англи дылга Кызылдың 5 дугаа школының өөреникчизи Ч. Сат аянныг номчул барыгаткан. Оон автору чогаал Нина Серенот. Тываның үндө культура төвүнүң хөгжүмчү аян тудуп, бурунгу аян-билет ыдып, тыва улустуң ыдыкт төрөөн чери, малы, чону дугайында улустуң ырыла тыва болгаш орус дылда күүсеткенер. Чогаалчы хүндүткелдин демдээн иредип, тус-тузунда суй-бекылдыр номнарын берген. А диптиң чогаалчылары чогаалдыкчы ужуражылгаларны, каажылдажылганы уламчылап деп дугурушкан.

Рада ДЕМЧИ

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11750 экз.
Үндүрүлгениң тиражы: 3900

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин
күүседип турар В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор — 2-01-35.

Редакторнун оралакчызы М.О. Ондар — 2-17-91.

Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кужугет) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Ч. Чамзырын, корр. А.А. Ондар).

Экономика, үлетпүр болгаш кедээ ажил-агый (редактору А.Д.Б. Түлүш, корр. Ш.Н. Ховалыг).

Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян, корр. В.А. Аймаа).

Очулга (А.К. Ооржак, Р.Д. Демчик, А.А. Лагбы).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак. — 2-17-94

Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94

Государственное автономное учреждение
Республики Тыва "Издательский дом
"Тыва-медиагрупп".

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып
болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылар
дыңнадылары дээш авторлар боттары харылзалар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860

Солун неделяда үш катал үнер.

Хемчээли 2 парлаар ама.

Номерни парлалга дужаганы: график езугаар — 18.00
херек кырында — 19.30. Солун келбейн барганда, 2-18-94
телефонне долгаар.